

Сподарик О. В.,

Львівський національний університет імені І. Франка, м. Львів

ВПЛИВ ТЕОРІЇ ДЕКОНСТРУКЦІЇ НА ПОСТМОДЕРНИЙ ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ

У статті зазначається відмінність постструктуралістської парадигми від структуралістської, розглядається поняття тексту та інтертексту у культурі постмодерну. Особлива увага приділяється дослідженню визначальних рис деконструкції та її інтерпретації різними науковцями.

Ключові слова: постструктуралізм, деконструктивізм, постмодернізм, гіпертекст, симулякр, інтертекст, інтертекстуальність, дискретність, фрагментарність.

В статье указывается отличие постструктуралистской парадигмы от структуралистской, рассматривается понятие текста и интертекста в культуре постмодерна. Особое внимание уделяется исследованию определяющих черт деконструкции и ее интерпретации разными учеными.

Ключевые слова: постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм, гипертекст, симулякр, интертекст, интертекстуальность, дискретность, фрагментарность.

The article covers the difference between poststructuralist and structuralist paradigm. The notion of text and intertext in postmodern culture is analyzed. Particular attention is paid to the study of the defining features of deconstruction and its interpretation by different researchers.

Key words: poststructuralism, deconstructivism, postmodernism, hypertext, simulacrum, intertext, intertextuality, discreteness, fragmentariness.

Постановка наукової проблеми та її значення. В останні десятиліття виникла та утвердилась концепція тексту, котра рішуче відкидає звичні уявлення про текст. Її можна назвати концепцією суцільної текстуалізації дійсності. Заміна структуралістської парадигми постструктуралістською призвела до констатації, що немає нічого поза текстом, що для лінгвістики означає обов'язкове осмислення тексту, контексту та гіпертексту на основі ідей М. Фуко [28], Ж. Дерріди [13], Ю. Крістевої [20], Ж. Бодійяра [5], Ж. Ф. Ліотара [21], Р. Барта [1], Ж. Дельоза [11] та інших.

Мета статті – розкрити специфіку поняття тексту та інтертексту в культурі постмодерну.

Важливими завданнями натепер постає дослідження визначальних рис деконструкції та її інтерпретації різними науковцями.

Об'єктом дослідження є художній текст доби постмодерну.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для постструктуралістів важливими є конструкція тексту, виявлення елементів, із яких він складений, оголення не структури, а конструктивних механізмів, технології створення текстів. Смысл та знак перетворюються у фікцію, симулякр, котрий замасковує відсутність актуального смислу та пропонує натомість свої численні інтерпретації.

На відміну від структуралізму, ключовими принципами котрого були централізація, статичність та замкнутість, для постструктуралізму характерні децентралізація, динамічність та відкритість. Принцип обов'язкової централізації зазнає критики в працях Ж. Деріди, котрий називає його онто-тео-телеоцентризмом та стверджує, що по відношенню до тексту він проявляється в так званому “логоцентризмі”, що зводить текст до його структури [15, с. 355].

Центр може бути присутнім в тексті у вигляді відсутності, в якості вказівки на можливу присутність в минулому чи майбутньому, але “тут” та “зараз” тексту є позбавленим “репресивності централізації” [15, с. 357].

Постструктуралісти відкидають принцип статичності тексту, котрий не дозволяє зафіксувати присутній в реальності момент розвитку та динамічності. Вони замінюють епістемологію (теорію пізнання) континуальності на епістемологію розривів. Якщо традиційний структуралізм вбачав відображення дійсності в якості єдиного простору-тексту, що характеризується статичністю та замкнутістю, то будь-який розрив призводить до кардинальної зміни простору, до його переструктурування згідно зі зміненими межами соціального та історичного пізнання [8, с. 40-41].

Постструктуралісти спростовували постулат замкнутості твору, притаманний традиційному структуралізму, вважаючи, що текст не існує в безповітряному просторі: він може орієнтуватись на реакцію читача, сам бути відгуком на певне твердження, співвідноситись з іншими текстами. В тексті можуть існувати приховані цитати, алюзії, котрі, будучи неусвідомлені навіть самим автором, дозволяють розглядати будь-який твір як унікальну точку перетину різноманітних дискурсів [19, с. 54].

В постструктуралізмі текст перетворюється на інтертекст, котрий будується з цитат та ремінісценцій до інших текстів. Теоретиком постструктуралізму Ю. Крістевою був введений термін інтертекстуальності для позначення спільної властивості текстів, котра виражається в наявності зв'язків, завдяки яким тексти можуть різними способами явно чи неявно посилатися один на одного. Послуговуючись концепцією діалогізму М. Бахтіна, для котрого все в житті діалог – тобто діалогічна протилежність [3, с. 71], Ю. Крістева позначає поняття інтертекстуальності як співіснування в тексті фрагментів попередніх текстів, від експліцитної форми цитати до імпліцитної форми прихованої алюзії: “... будь-яке письмо – це спосіб прочитання сукупності попередніх літературних текстів, будь-який текст вбирає в себе інший текст та є реплікою в його сторону...” [20, с. 170].

За Ю. Крістевою, будь-який текст становить собою пермутацію інших текстів, інтертекстуальність; у просторі того чи іншого тексту перехрещуються та нейтралізують один одного декілька висловлювань, взятих

із інших текстів [20, с. 136]. Концепція Ю. Крістевої фактично полегшила здійснення ідейного завдання постмодернізму – деконструювати класичну опозицію суб’єкт – об’єкт, своє – чуже, письмо – читання і т. д. Сформулювавши поняття інтертекстуальності, науковець відкрила шлях подальшим дослідженням у сфері міжтекстових взаємодій. Поняття “текст в тексті” Ю. Н. Лотман трактує наступним чином: “... коли в основний текст твору включається “чужий текст”, певні зміни відчуває і чужий, “включений” текст, і головний. Уривок, котрий був не текстом, вкраплюючись у конкретний текст, стає частиною цього тексту, що породжує нову художню цілісність [23, с. 73].

Справжній смисл інтертекстуальності стає ясним в контексті теорії знака Ж. Дерріди, котрий здійснив спробу позбавити знак його преференційної функції. Децентрувавши суб’єкт, знищивши межі поняття тексту, відірвавши знак від його преференційного сигніфіката, Ж. Дерріда звів усю комунікацію до вільної гри. Дослідник та текст виступають як єдина система, своєрідний інтертекст, котрий здійснює особливу подорож по самому собі.

Ключовим поняттям постструктуралізму та деконструктивізму є деконструкція – головний принцип аналізу тексту.

Термін “деконструкція” був запропонований в 1964 році психоаналітиком Ж. Лаканом та теоретично обґрунтований Ж. Деррідою [13]. Згідно з науковцем, деконструкція – це операція, яка застосовується до “традиційної структури чи архітектури головних понять західної онтології чи метафізики” [14, с. 53] та яка передбачає її розкладання на частини, розшарування, щоб зрозуміти, “як певний ансамбль був сконструйований та реконструювати його для цього” [14, с. 54].

Деконструктивісти (Ж. Дерріда [13], М. Фуко [28], Ю. Крістева [20], Р. Барт [1], П. де Ман [30], Х. Блум [29], Дж. Хартман [32], Дж. Міллер [35], Гурко [9], Ільїн [17], Маньковська [25], Ратніков [26] та ін.) вважають, що деконструкція не є пізнанням тексту, а є поєдинком з текстом суб’єкта, котрий читає цей текст. Це своєрідна гра, в котрій завданням читача є виявити приховані в тексті смисли, збагнути його не як об’єкт, а як процес, “переписати” його.

Визначальними рисами деконструкції є невизначеність, невирішеність, зацікавлення маргінальним, периферійним.

Англійський літературознавець Е. Істхоуп виділяє п’ять типів деконструкції:

1. Критика, котра ставить перед собою завдання кинути виклик реалістичному модусу, в котрому текст прагне натуралізуватись; вона демонструє актуальне сконструювання тексту, а також виявляє ті засоби репрезентації, за допомогою яких відбувається породження того, що репрезентується;

2. Деконструкція в смислі М. Фуко – процедура для виявлення інтердискурсивних залежностей дискурсу;

3. Деконструкція “лівого деконструктивізму” як проект знищення категорії “Література” засобом виявлення дискурсивних та інституційних практик, котрі її підтримують;

4. Американська Деконструкція як набір аналітичних засобів та критичних практик, котрі зводяться в основному до прочитання Дерріди П. де Маном, котрий вказує, що текст завжди відрізняється від самого себе під час його критичного прочитання;

5. Дерріданська Деконструкція, котра являє собою критичний аналіз традиційних бінарних опозицій, де лівосторонній термін претендує на привілейоване положення, заперечуючи право на нього зі сторони правостороннього терміна, від котрого він залежить. Мета аналізу полягає не в тому, щоб поміняти місцями цінності бінарної опозиції, а швидше в тому, щоб порушити або знищити їх протистояння, релятивізувавши їх відносини [31, с. 187-188].

Різні погляди на поняття деконструкції, її визначення та інтерпретацію можна зустріти в працях інших вчених. Отож, деконструкція це:

– певна кількість текстуальних стратегій, спрямованих здебільшого на підірвання логоцентричних тенденцій [27, с. 58];

– не демонтаж структури тексту, а демонстрація того, що вже демонтовано [33, с. 341]. Деконструктивісти зазвичай заперечують сприймання деконструкції, як чисто негативного акту теоретичного руйнування тексту;

– стиль критичного мислення, спрямований на пошук суперечностей та упереджень через розбір формальних елементів [7, с. 53]. Метою деконструктивізму є викриття догматизму усіх видів;

– художня транскрипція філософії на підставі даних естетики, мистецтва та гуманітарних наук, метафорична етимологія філософських понять; свого роду “негативна теологія”, структурний психоаналіз філософської мови, симультанна деструкція та реконструкція, розбирання та складання [24, с. 12]. Не будучи запереченням чи руйнуванням, деконструкція означає з’ясування ступеню самостійності мови по відношенню до свого мисленнєвого змісту [24, 13,18].

Найважливіше завдання деконструкції полягає “у виявленні внутрішньої суперечливості тексту, прихованих в ньому та не помічених не лише недосвідченим, “наївним читачем”, але й вислизаючих від самого автора ... “залишкових смислів”, котрі дісталися у спадок від дискурсивних практик минулого, закріплених в мові у формі мислиннєвих стереотипів та несвідомо трансформованих сучасними авторами мовними кліше...” [17, с. 34].

Лідер французького постструктуралізму Ж. Дерріда рішуче називає текстом все, що сприймається людиною: “Для мене текст безмежний. Це абсолютна тотальність. Немає нічого поза текстом. Це означає, що стіл для мене – текст. Те, як я сприймаю цей стіл – долінгвістичне сприйняття, – вже саме по собі для мене текст” [12, с. 74]. Ж. Дерріда здійснив спробу поєднати структуралістську методологію з герменевтикою та психоаналізом.

Текст, за Ж. Деррідою – це складноорганізоване багатосмислове гетерогенне утворення, котре виникає “у розгортанні та у взаємодії різнорідних семіотичних просторів та структур” як “практика означування в чистому становленні” та котре здатне генерувати нові смисли [18, с. 228], це “карта, що має свої дороги та їх

невидимі розгалуження, підземні шляхи і так далі”, це “хартія в конституційному сенсі” [16, с. 181], тобто світ сприймається як текст.

Текст характеризується внутрішньою неоднорідністю, багатомовністю, відкритістю, множинністю, інтертекстуальністю.

Ж. Дерріда змінив поняття тексту, тим самим зруйнував опозицію “текст – контекст”. “Відкритість не лише тексту, а й контексту, вписаного в безмежну кількість інших, більш ширших контекстів, стирає різницю між текстом та контекстом, мовою та метамовою. Це не означає їх перетворення в єдиний гомогенний текст: тексти іманентно гетерогенні...” [24, с. 23].

Ж. Дерріда пропонує новий тип книги з нелінійним принципом організації, асиметричністю, в котрій поєднуються, здавалося би, непоєднувані речі, в котрій “інкорпоровані безліч голосів, поліфонія, “dissemination” смислів” [18, с. 380]. Те, з чим має справу сучасне мислення, не може бути представлене на письмі лінійно, у формі книги [16, с. 125].

Деконструкція у розумінні Ж. Дерріди має наступні характеристики:

- вона не є якимось методом та не може ним стати;
- будь-яка її подія унікальна та неповторима, як підпис чи ідіома, оскільки її пафосом постає гра тексту проти смислу;
- будь-яке її визначення невірне, так як гальмує її власну безперервність;
- вона не належить якомусь суб’єкту – індивідуальному чи колективному, – який застосовував би її до тексту чи теми;
- в її межах власне філософська мова зазнає структурного психоаналізу;
- вона – не критика в будь-якому із її значень, так як сама зазнає реконструкції;
- її парадокс – єдине можливе винайдення – винайдення неможливого.
- вона не зводиться до лінгвістико-граматичної чи семантичної моделі, ще менше – до машинної;
- вона не є симптомом нігілізму, модернізму та постмодернізму. Це останній свідок, мученик віри кінця століття [12, 13, 16; 10].

Поняття тексту, що не знає меж, увійшло в філологію. Р. Барт рішуче розмежовував та протиставляв художній текст та художній твір. Іронічно характеризуючи класичні твори, він виступав на захист сучасних текстів, де промовляє сама мова, де автора заміняє Скриптор (той, що пише), котрий фігурує лише в процесі написання та зникає, коли текст вже написаний. За Р. Бартом, Текст (з великої букви) усуває твір. “Читача Тексту можна уподібнити до людини на дозвіллі, котра нічим не обтяжена; вона прогулюється” [2, с. 423].

Міллер вважає, що саме “існування численних інтерпретацій будь-якого тексту свідчить про те, що читання ніколи не буває об’єктивним процесом виявлення смислу, а є вкладенням його в текст, котрий сам по собі не має ніякого смислу” [34, с. 12].

Теорія деконструкції Ж. Дерріди, на думку Н. Б. Маньковської, стала “одним із головних концептуальних джерел постмодерністської естетики” [25, с. 14]. Постмодерністський тип художньої культури увібрав в себе від деконструкції такі поняття як “світ як хаос”, “світ як текст”, “свідомість як текст”, “постмодерністська чутливість”, “інтертекстуальність”, “криза авторитетів”, “суперечливість”, “дискретність”, “фрагментарність”, “подвійний код”, “авторська маска”, та ін.

Метою постмодерних художніх творів стає іронічне трактування усього раніше створеного, а новизна, що приносить задоволення, стає їх найвищою цінністю.

Отож, теорія деконструкції стала в постмодернізмі загалом і в художньому творі доби постмодернізму зокрема своєрідним методом вивчення.

Постмодернізм, будучи тенденцією сучасної культури, викликає серйозну наукову зацікавленість серед науковців. Ж.-Ф. Ліотар чітко виразив сутність постмодерністської концепції наукового знання: “війна усьому” [22, с. 47-61].

В. В. Бичков зазначає, що такі характерні риси художньої культури постмодернізму, як іронізм, змішування фрагментів, стилів, стереотипів художнього мислення всіх часів та народів є також і характерними рисами деконструкції [6, с. 510]. Зазнати деконструкції може практично будь-який текст культури, як вербальний, так і невербальний, тобто будь-який фрагмент культури, котрий осмислюється як текст.

Британський постмодерний роман характеризується нелінійною формою організації матеріалу, інтертекстуальністю, фрагментарністю, еkleктичністю, колажованістю, іманентністю, невизначеністю, іронічністю. “Англомовні твори постмодернізму – це ризоматичні тексти, які не мають центру, які є нелінійною формою постмодерністського письма, нелінійною моделлю літератури, що руйнує будь-яку ієрархію та послідовність. Жанрові моделі таких творів створюють умови для різних варіантів прочитання тексту” [4, с. 132].

Висновки. Деконструктивізм висвітлює низку важливих проблем сучасного мовознавства та літературознавства та водночас завдав серйозного удару по суспільному статусу літератури, сприйнявши її насамперед через призму гри. Історична цінність літературного твору, його участь в процесі творчого пізнання дійсності, його етична та естетична значимість були піддані сумніву.

Визначення ролі деконструювання тексту в культурі постмодернізму та полікодового художнього тексту зокрема, його подальшим сприйняттям реципієнтом становить перспективу подальшого дослідження.

Література:

1. Барт Р. Избранные работы / Р. Барт // Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс – Универс, 1994. – 615с.
2. Барт Р. Лингвистика текста / Р. Барт // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. М. : Прогресс, 1978. – С. 442-449.

3. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М., 1972. – 71 с.
4. Бехта І. А. Дискурс наратора в англійській прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
5. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр // Пер. С.Н. Зенкина. – М. : "Добросвет", 2001. – 387с.
6. Бычков В. В. Эстетика / В. В. Бычков. – М. : Гардарики, 2002. – 556 с.
7. Вайнштейн О. Б. Деррида и Платон: деконструкция Логоса / О. Б. Вайнштейн // Arbor Mundi / Мировое древо. Вып. 1. – 1992. – С. 50-73.
8. Визгин В. П. Постструктуралистская методология истории: достижения и пределы / В. П. Визгин // Одиссей. Человек в истории. – М. : Наука, 1997. – С. 40-41.
9. Гурко Е. Н. Тексты деконструкции. Деррида Ж. *Differance*. / Е. Н. Гурко. – Томск : Водолей, 1999. – 160 с.
10. Гуссерль Э. Начало геометрии. Введение Жака Деррида / Э. Гуссерль. – М. : Ad Marginem, 1996. – 269 с.
11. Делез Ж. Платон и симулякр / Ж. Делез // Интенциональность и текстуальность. Томск: Водолей, 1998. – 234 с.
12. Деррида Ж. Интервью с Жаком Деррида / Ж. Деррида // Arbor Mundi / Мировое древо. Вып. 1. – 1992. – С. 73-80.
13. Деррида Ж. О грамматологии / Ж. Деррида // Перевод Н.Автономовой. – М. : Ad Marginem. – 2000. – 511 с.
14. Деррида Ж. Письмо японскому другу / Ж. Деррида // *Вопр. философии*. № 4. – 1992. – С. 53-57.
15. Деррида Ж. Структура, знак и игра в дискурсе гуманитарных наук / Ж. Деррида // *Письмо и различие*. – СПб. : Академический проект, 2000. – 429 с.
16. Деррида Ж. Философия и литература: Беседа с франц. философом Ж. Деррида / Ж. Деррида // *Жак Деррида в Москве*. – М. : РИК "Культура". Ad Marginem, 1993. – 208 с.
17. Ильин И. П. Деконструктивизм / И. П. Ильин // *Современное зарубежное литературоведение (Страны Западной Европы и США). Концепции. Школы. Термины: Энциклопедический справочник*. – М. : Интрада, 1996. – 256 с.
18. Керимов Т. Х. Интертекстуальность / Т. Х. Керимов // *Современный философский словарь*. – М.; Бишкек, Екатеринбург : Одиссей, 1996. – 608с.
19. Косиков Г. К. От структурализма к постструктурализму (проблемы методологии) / Г. К. Косиков. – М. : Рудомино, 1998. – С. 54.
20. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Ю. Кристева. – М., 2004. – 704 с.
21. Лиотар Ж. Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – М. : Ин-т экспериментальной социологии; – СПб, 1998. – 160 с.
22. Лиотар Ж.-Ф. Ответ на вопрос: что такое постмодерн? / Ж.Ф. Лиотар // *Иностранная литература*. – 1994. – С. 47-61.
23. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю. М. Лотман. – М. : "Языки русской культуры", 1999. – 464 с.
24. Маньковская Н. Б. "Париж со змеями" (Введение в эстетику постмодернизма) / Н. Б. Маньковская. – М. : ИФРАН, 1995. – 271 с.
25. Маньковская Н. Б. Эстетика постмодернизма / Н. Б. Маньковская. – СПб. : Алетейя, 2000. – 347 с.
26. Ратников В. П. Постмодернизм: истоки, становление, сущность / В. П. Ратников // *Философия и общество* 4: – 2002. – С. 120-128.
27. Серль Дж. Р. Перевернутое слово / Дж. Р. Серль // *Вопр. философии*. № 4. –1992. – С. 58-69.
28. Фуко М. Порядок дискурса. Воля к истине: по ту сторону власти, знания и сексуальности. Работы разных лет / М. Фуко. – М. : Касталь, 1996 – С. 47-97.
29. Bloom H. *Deconstruction and Criticism* / H. Bloom. – New York, NY: Seabury. – 1979.
30. De Man P. *Critical Writings 1953-1978* / P. De Man. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989. – 246 p.
31. Easthope A. *Poetry and Phantasy* / A. Easthope. – Cambridge University Press. – 1989. – 228 p.
32. Hartman J. *Saving the Text: Literature, Derrida, Philosophie* / J. Hartman. – Baltimore-London: Johns Hopkins University Press, 1981. – 184p.
33. Miller J. H. Steven's rock and criticism as cure: 2 / J. H. Miller. – *Georgia rev.* Vol.30, № 2. – N.Y. – 1976. – P. 335-348.
34. Miller J. H. Tradition and difference, rev. of M. H. Abrams' *Natural supernatural* / J. H. Miller // *Diacritics*. Baltimore. – 1972. – P. 9-12.
35. Miller J. H. *Reader's Ethic* / J. H. Miller // *Criticism in the Poststructuralist Age* / Ed. J. Culler. Michigan : Michigan University Press, 1981.